

מדינת ישראל נגד מדעי הרוח

לירן רזינסקי

התוכנית ללימודי פרשנות ותרבות, אוניברסיטת בראון

בשנים האחרונות ניצבים מדעי הרוח לפני משבר גלובלי. כמו עמיתיהם ברחבי העולם, גם אנשי מדעי הרוח בישראל נאלצים להתמודד עם ירידה ניכרת במספר התלמידים, עם מיעוט תקציבים ועם דרישה להתאים עצמם לכוחות השוק. אלא שלמשבר בישראל יש גם היבט מקומי-פוליטי מובהק: מדעי הרוח, חלקים ממדעי החברה והאינטלקטואלים עצמם נתונים למתקפה פוליטית עזה. המתקפה הזאת היא תופעה תרבותית חשובה, מאיימת אך גם מסקרנת. ההתקפות האישיות על אנשי מדעי הרוח והחברה הביקורתיים, ההתקפות המוסדיות, טורי השנאה, האיומים בסגירת מחלקות והצרת חופש הביטוי של אינטלקטואלים: כל אלה מצביעים על כך שהשיח הלאומני, הפרוטו-פשיסטי, מאיים על עצם האפשרות לקיים שיח ביקורתי. הגיעה אפוא העת להניח אותו על שולחנו בבחינת מושא לביקורת.

אני מבקש לבחון במסה זו את ההיבט הפוליטי של משבר מדעי הרוח בישראל. בתחילת דברי אסרטט בקצרה את טבעו של המפגש בין מה שאכנה האתוס הביקורתי של מדעי הרוח ובין החברה שבתוכה הוא פועל, בייחוד בעתות משבר. אחר כך אדון בהרחבה בטבעה של דחיית האינטלקטואלים בישראל היום, מתוך התמקדות בדימוים כפי שהוא משתקף הן במרחב הציבורי (למשל בתקשורת, בטורי דעה ובטוקבקים) והן במתקפה הממוסדת על מדעי הרוח. בסיום המסה אדון באופני התגובה של אנשי האתוס הביקורתי למתקפה.

* אני מבקש להודות להילי רזינסקי, לעירן דורפמן ולתהילה מישר על עזרתם החיונית בכתיבת מסה זו, ולוורד מדר, לדינה ברדיצ'בסקי, לרעי שרירא, למארק ג'וזף, לאיתן בריוסף ולסוזן טוליימן על הערותיהם המועילות. נעזרתי רבות גם בהערותיהם של משתתפי הסדנה "The Future of the Humanities and the Order of Academic Disciplines", שהתקיימה במכון ון ליר בירושלים ב-9-12 בספטמבר 2012.

האתוס הביקורתי של מדעי הרוח והחברה

לפני כמה שנים שאלו אותי חברים מה הרווחתי משנים רבות כל כך של לימוד ומחקר במדעי הרוח. העדפתי לשמור לעצמי את מחשבותי על חשיבות החיים הקונטמפלטיביים, והשבתי להם בפשטות (ובסכמטיות) שכעת אני מסוגל לקרוא את העיתון טוב יותר. קל לי יותר לנתח את החברה, להבחין במקורות פעולה וכוח מורכבים ולקרוא מעבר לנראה לעין. לשאלה הזו תשובות רבות, כמובן. תשובתי מצביעה על הזדהות עם מה שניתן לכנות "האתוס הביקורתי של מדעי הרוח", זרם במדעי הרוח המשותף גם לחלק ממדעי החברה.

כיצד לאפיין את האתוס הביקורתי? בצורתו המזוקקת והאידיאלית האתוס הזה מכון לפתיחות ולביקורת חיצונית ועצמית. זה אתוס של חתירה לשינוי והערכה ביקורתית של זהויות ועמדות קיימות, של איתור ערוצי השפעה נסתרים ונתיבי כוח הפועלים מתחת לפני השטח. הוא מפרק זהויות נתונות – זהויות פשוטות ומוגדרות היטב. לעתים הוא מסייע לגיבוש זהויות אלטרנטיביות החותרות תחת ההגמוניה.¹ מובן מאליו שעבור חלקים גדולים בחברה ובמוסדותיה האתוס הזה מצטייר כסכנה.

מבחינה היסטורית וסוציולוגית, המושג שמגלם את האתוס הזה הוא ה"אינטלקטואל". ז'אן פול סארטר, שפיתח בכתבתו את המודל של האינטלקטואל המעורב, סבור שעל האינטלקטואלית לצאת נגד ההגמוניה ונגד האידיאולוגיה הבורגנית, לנסות לחשוף את עקרונות החברה (Sartre 1972, 397, 405–407), להיות מעורבת בכל הקונפליקטים ולפעול תמיד לצד המדוכאים (שם, 411–414). אדוארד סעיד, שסבר שמחשבתו של האינטלקטואל חייבת להתנגש בדעות שסביבו, כתב כי "אחת ממשימותיו של האינטלקטואל היא הניסיון לפרק את הסטריאוטיפים" (סעיד 2010, 13) וכי "אינטלקטואלים צריכים להיות אלה שמטילים ספק בלאומנות פטריוטית, בחשיבה קיבוצית ובתחושה של זכות-יתר מעמדית, גזעית או מגדרית" (שם, 15), ותפקידם "להתעמת עם השמרנות ועם הדוגמה" (שם, 33).

בהקשר הישראלי הנוכחי "אינטלקטואל" הוא מושג עמום וריק, מעין איש ספר ותו לא. מעטים יזהו בו את עצמם, ורוב המשתייכים לקטגוריה כפי שהיא מוגדרת בספרות הם ממילא חלק מהאקדמיה. אף על פי כן, אשתמש בו כאן במובנו ההיסטורי הרחב, לצד המושג של האתוס הביקורתי (או מדעי הרוח והחברה הביקורתיים), משום שהוא מזכיר לנו שמדובר לא רק בקו מחשבה מסוים ובמיסודו, אלא גם בסוג של עמדה וזהות.

האתוס הביקורתי אינו כמובן אלא היבט אחד, צנוע אולי, של מדעי הרוח, והתמונה שאני מציג רלוונטית בעיקר למחשבה הביקורתית כפי שהתפתחה מהשליש השני של המאה העשרים (אך לא רק, ודי להזכיר את מרקס, ניטשה ופרויד). האתוס הביקורתי מאפיין גם מגמות במדעי החברה כדוגמת סוציולוגיה ביקורתית וכלכלה ביקורתית, ולצורך הדיון אכלול גם אותן תחת

1 אין ספק כי ביקורת הכוח גם היא עצמה סוג אחר של כוח, של זהות ושל הגמוניה, כפי שהראו פוקו, בורדיה ואחרים.

הכותרת "מדעי הרוח הביקורתיים". על רקע הנטייה הפוליטית המובהקת הזאת, יש לזכור שחלקים גדולים ממדעי הרוח (ובעיקר ממדעי החברה) נוטים – או מבקשים – להיות א-פוליטיים. יש לזכור גם כי מחוץ לשיח הביקורתי, מדעי הרוח צמחו דווקא בשירות מדינת הלאום ובמסגרת פרויקט הלאומיות. בהקשר הישראלי, הקמתה של האוניברסיטה העברית, למשל, הייתה נדבך משמעותי במפעל הצינוני (אם כי רבים ממוכיליה היו אנשי ברית שלום והיוו אלטרנטיבה מסוימת, דו-לאומית, לממסד הצינוני, וכך נשמרה האמביוולנטיות לגבי המקום הביקורתי של האוניברסיטה).² וכמובן, גם השיח הביקורתי המושחז והמתקדם ביותר יכול להפוך לדוגמה נטולת פתיחות. לאור ההסתייגויות הללו, דומה שהאתוס הביקורתי הוא אופק אפשרי של מדעי הרוח יותר מאשר עיקר מהותם. מצד אחד, משהו בליבה של מדעי הרוח חותר אל האופק הזה; מצד אחר, היבטים מסוימים של הפרקטיקה והמיסוד של מדעי הרוח, כמו גם נדבכים אחרים שבלב עיסוקם, מרחיקים את מדעי הרוח מן האופק הזה.

לכך מהיותם מנגנון ביקורתי לפרקים, מדעי הרוח, מעצם מהותם, מייצרים ומתארים לאלו העוסקים בהם את חייהם כחסרים: יש תמיד אידיאל או מטרה שעוד יש להשיג, בין שמדובר בתוכן כלשהו ובין שמדובר במבנה החקירה עצמו. מסקנות סופיות אין. עצם האידיאל של חקירה מתמדת משאיר אותנו אחרים, זרים לעצמנו. פעילות כזו אינה רק מעייפת בשל המאמץ המתמיד, אלא גם מציגה לנו את עצמנו כסובייקט שמצוי תמיד בתהליך של התהוות, ומסרב לפיתויי השלמות והנוחות של מצב נתון.

האתוס הביקורתי של מדעי הרוח מציע אם כן הבנה עצמית עמוקה יותר שמאופיינת במורכבות ובכנינה עצמית. אבל חברות ופרטים נוטים לבכר סכמות מוכנות מראש, שיוצרות כיוון ברור לפירוש ולפעולה ושמצמצמות מורכבות. המתח הזה, האינהרנטי לעבודה במסגרת מדעי הרוח הביקורתיים, עתיק לפחות כמו משל המערה של אפלטון. השאלה הבסיסית איננה רק "מה יש לנו לומר?" כי אם "מי בכלל מעוניין לשמוע?"

האתוס הביקורתי של מדעי הרוח והחברה מכוון לתיקון ולהבנה של החברה ולקידום קבוצות ויחידים בתוכה, אך מאחר שמדובר בביקורת, זו "מתנה" שאיש אינו מעוניין בעצם לקבל. הפרדוקס הזה מוכר, למשל, לעוסקים בפסיכואנליזה. גם שם, הפרויקט שמטרתו לפרק מבני זהות אוטומטיים או הגנתיים ולעודד פתיחות ובחינה מחודשת של הזהות נתקל, מראשיתו, בהתנגדות. זו מופנית באופן רחב לפסיכואנליזה כתחום ידע ופרקטיקה, אבל מופיעה גם בטיפול עצמו: גם מי שכבר החל באנליזה, שעשה צעד בכיוון זה, יתנגד במהלך הטיפול לפרקטיקה זו, שמטרתה סיוע והטבה.

נכון, אנשים מעוניינים לעתים באפקטים של הביקורת; הם רוצים להגיע לידיעה עצמית טובה יותר ולהבנה עמוקה יותר של החברה שסביבם. אפילו בעת המשבר הנוכחי, רבים באים בשערי האוניברסיטה בחיפוש אחר הבנה וידע. לעתים, בצמתים משמעותיים, חברות שלמות

2 לסקירה היסטורית של הסימביוזה בין אינטלקטואלים ובין הממסד בישראל מאז ראשית הצינונות ראו זנד 2000, 173–140.

מגלות פתיחות לרפלקסיה ביקורתית. השאלה מהם התנאים שנוטים להביא לפתיחה של זהויות ולהצבתן בסימן שאלה, ולא להתחפרות בתוכן, היא שאלה חיונית למעוניינים לדחוף לשינוי: היא חלק מרפלקסיה יסודית של האינטלקטואלים על מקומם ועל התנאים לעבודתם. את התנאים ההפוכים, אלו הגורמים דווקא להתחפרות ולדחיית הביקורת, קל הרבה יותר לאבחן. המתח בין מטרותיהם של מדעי הרוח הביקורתיים לבין אלו של החברה שבתוכה הם פועלים מתחזק בנסיבות שבהן זהויות תרבותיות של הזרם המרכזי נתונות תחת לחץ, כאשר חברות מצויות בקונפליקט, או כשמבנים קיימים עומדים לפני האתגר שמציבות טענות נגד או עמדות נגד. כל התנאים האלו מאפיינים את ישראל היום. מדעי הרוח הביקורתיים נהרפים בגלל נטייתם לפתוח ולפרק זהויות ופרספקטיבות מבוססות, ומשום שהם מתנגדים למגמה של השטחת השיח. האיכויות האלה מעוררות תחושת איום בייחוד במקום שבו העלאה של שאלות עומק נחוות כמסוכנת לחברה, כלומר בדיוק בנסיבות שהופכות חקירה כזו והעלאה כזו של השאלות לדחופות במיוחד.

הקונפליקט הישיר והממושך בין ישראל לפלסטינים, המתחים הפנימיים המאיימים לקרוע את ישראל ותחושת האיום של אזרחיה, שאת ראיית העולם שלהם דוחה רוב העולם, גורמים להתבצרות שלהם בתוך זהויות מיינסטרים קיימות. דינמיקת יסוד של התהליך הזה מתרחשת כאשר דחייה של העולם את העמדה, הפעולות והשיח של ישראל — דחייה הנחוות כא-פריורית, כלא הוגנת — מובילה לידי הסתגרות מרצון, בידוד, שמרנות יתר ורצון לחזק את זהות הליבה. ככל שהאיום מורגש יותר, כך גוברת ההתבצרות במצודה, ההסתגרות בזהות המוכרת. אבל ככל שהנסיגה הזו פנימה מחריפה, ואתה ההתנתקות משאר העולם, כך נעשית הזהות הזו חשופה יותר לביקורת, וכך נחשפים יותר הסדקים שלה, במעגל קסמים.

יתרה מזאת, האיום המדומיין נע במהירות מהחיצוני (העולם) אל הפנימי. נדמה שאפשר לראות דינמיקה כזו מניע לתהליך הדה-דמוקרטיזציה המתחולל בישראל בשנים האחרונות: בתגובה לתחושת הדחייה מצד הקהילה העולמית ובתגובה להתנגדותה לתפיסת העולם של רבים מהישראלים, מגיע חיפוש אחר אלו שמורגשים כאיום פנימי, שמאתגרים את המדיניות והפרספקטיבה הישראליות מבפנים (לכן, באג'נדה של הימין בשנים האחרונות הוסט הדגש בעניין מקור האיום מהפלסטינים לערביי '48, לעמותות שמאל ולמדעי הרוח והחברה הביקורתיים). זוהי המסגרת הרחבה יותר שבתוכה הופכים מדעי הרוח והחברה ל"מסוכנים". והם אכן כאלו: הרבה יותר מהאיום הביטחוני על ישראל או מהבעת תרעומת אגבית של דיפלומט אירופי מדי פעם — הרפלקסיה הפנימית של ישראלים על ההיסטוריה, על תפיסת העולם ועל הזהות הישראליות, כלומר הניסיון להבנה ולשינוי, היא שמאתגרת וסודקת את זהות המיינסטרים הישראלית. המחשבות הראשוניות הללו כבר מכוונות אותנו לציר מסוים, זה של פנים וחוץ, של השתייכות ואחרות, הציר שבמתחים שסביבו מסתיידת ומתקשחת אי-הנכונות לביקורת ומתגבשת העוינות כלפי מי שמשמיע אותה. ואכן, ציר זה, שמתגלה מתוך הסיבות לעוינות כלפי אינטלקטואלים, משתקף כפי שנראה גם בניואנסים השונים של העוינות הזו.

אם מראש מקומו של האתוס הביקורתי מוגבל במערך הכללי של מדעי הרוח וודאי בזה של מדעי החברה, הנסיבות של חברה החיה בקונפליקט או תחת איום מאיימות לצמצם אותו עוד יותר: אין מי שישמע, ההתנגדות נהיית ישירה ועזה יותר. הטינה לאינטלקטואלים והמתקפה הפוליטית על מדעי הרוח הביקורתיים, שאפנה אליהן כעת, מתלכדות עם לחצים מורכבים המופעלים על אנשי מדעי הרוח, מתוך המערכת האוניברסיטאית וממוסדות השלטון, לפעול בכיוון א-ביקורתי וא-פוליטי; זאת נוסף על נטייה עצמית לכיוון זה. מנגד, מסתמנות מגמות של הסתגרות והתבדלות של השיח הביקורתי בתוך עצמו מתוך ויתור על ניסיון אמיתי לשנות את החברה. ולמרות זאת, נדמה שזוהי בדיוק העת שבה דרושים קולות רבים יותר, תקיפים יותר וחרिפים יותר שיפעלו במסגרת אותו אתוס ביקורתי. האתוס הזה הוא אולי זהות אידיאלית אבל זהו הזמן המתאים ביותר ללבוש אותה.

איך נשפט האינטלקטואל?

נדמה שהדינמיקה הבסיסית שתיארתי היא מפתח לתשובה על השאלה מדוע מוסד בעל השפעה כה מועטה על מדיניות הממשלה ועל קבלת החלטות, כמו הפקולטות למדעי הרוח ושותפיהן הביקורתיים במדעי החברה, הופך לשד שיש להילחם בו? מדוע ארגוני ימין משקיעים אנרגיה כה רבה במלחמה במוסד שממילא הופך שולי יותר ויותר בציבור הישראלי, מוסד שסובל ממשברים פנימיים וחיזוניים, שקיצוצים תקציביים מכוונים הותירו אותו קצוץ כנפיים ומרדלדל, ושעסוק בעיקר בהשרדותו? האתוס הביקורתי, כך ראינו, הוא רק אפיק אחד של מדעי הרוח והחברה, ונדמה שבישראל היום הוא אף נוטה להצטמצם; הוא השוליים, ובכל זאת, בדינמיקה שבין מדעי הרוח לשאר החברה, הוא המוקד.

בדברים הבאים אבקש לבחון כיצד נעשית, הלכה למעשה, המלחמה הזו במדעי הרוח בישראל של היום — בטורי דעה, בתגובות אליהם ובהלכי רוח ציבוריים. כיצד נתפסים אנשי מדעי הרוח הביקורתיים בישראל? בתוך עמדה רחבה שנדמית כמו עוינות כללית, קשה למצוא את הניואנסים העדינים, ובכל זאת יש ערך לא מועט בעיניי לניסיון להבחין בחוטים השונים המרכיבים את הפקעת. הרכיבים השונים נדמים קשורים ביניהם על ציר אחד מרכזי, שכבר ראינו בדיון על הנסיבות שמפחיתות פתיחות לביקורת, והוא ציר האחרות/זרות מול ההשתייכות. מי שמבקר, מי שמטיף, מי שמאיים אינו מפה, אלא אחר וזר. אבחן ארבעה קווים מרכזיים של הביקורת, הקשורים לציר זה.

א

בדיון בשולחן עגול בערוץ אלג'זירה נשאל רונן שובל, מייסד תנועת "אם תרצו", על האיום הגדול ביותר לאחדותה הפנימית של ישראל. שובל לא נתן לכיבוש של 46 שנה, לשחיקת יכולתם של רוב הישראלים להתפרנס בכבוד ולבעיות של חיים יחד של מגזרים שונים לבלבל

אותו, ולא היסס להאשים את שכנו לשולחן, פרופ' שלמה זנד, ולטעון ש"הבעיה הגדולה ביותר של ישראל היא אנשים כמו שלמה זנד, אנשים יהודים, שמקבלים כסף [...] מחוץ לישראל [כלומר מממשלות זרות] כדי להרוס את ישראל, כדי לגרום לישראל להיראות כמו מדינת אפרטהייד".³ שובל מבטא כאן במילים את מבנה העומק של דימוי האינטלקטואל. דווקא ההיבט המעט פרנואידי שבדבריו (זנד יהרוס את ישראל? האם למחקריו בארכיונים ולספריו נדרש מימון ממשי כלל?) והעובדה שההאשמה במימון זר, שבדרך כלל מופנית כלפי ארגוני שמאל, מושלכת כאן על היסטוריון, מסגירים את לב העניין. מה שבאמת מונח על הכף אינו שאלת המימון, כי אם דינמיקה שלמה ושדה סמנטי שלם של "בפנים" ו"בחוץ". חייב להיות מימון "חיצוני", "זר", כך נאמר כביכול, כי לא ייתכן שאותם אנשים מבקרים את ישראל כה בחומרה מבפנים בהתבססם על תפיסת העולם שלהם כישראלים. סביר יותר שהם מייצגים משהו זר למקום, נוכרי, ופועלים כמעין גיס חמישי. מובן שההאשמה בדבר הזרות היא ניסיון להתמודד עם העובדה המטרידה, מבחינת המיינסטרים הישראלי, שאלו שמבקרים אותו הם דווקא בדיוק מפה, שבתור ישראלים הם מציעים משהו אחר. יהיה קל יותר למקם את הביקורת בחוץ. רונן שובל עצמו, למשל, מציג עצמו כנציג הישראליות אף על פי שתנועתו, "אם תרצו", קיבלה תרומות עתק מהגנצרים האוונגליסטים באמריקה (גוטפריד 2010).

אנשי מדעי הרוח והחברה הביקורתיים מייצגים בעיני חלקים בציבור מערכת ערכים זרה, וליתר דיוק מערכת ערכים אירופית הומניסטית, שבזמן הזה אינה רצויה כאן לדעת הציבור. הם נתפסים כמייצגים מקום אחר, מערכת אידיאולוגית מיובאת שנשפטת כלא מתאימה לזמן ולמקום הנוכחיים. כך למשל מנסחת זאת במימרה משעשעת הרשימה האינטרנטית "להיות שמאלני זה...": "להיות שמאלני זה להגיב בזעם לכתבות על מתנחלים הנצמדים לקרקע, מאינטרנט קפה באירופה".⁴

ייתכן שהטינה לאירופה בישראל של היום גם היא משחקת תפקיד כאן. אירופה — אמצעי התקשורת אינם מתעייפים להסביר זאת לציבור — אינה אוהבת את ישראל מבחינה פוליטית, היא מונעת מאנטישמיות, היא עצמה כבושה על ידי מהגרים מוסלמים, והאינטלקטואלים המקומיים ייבאו את אופני המחשבה שלה הנה. העוינות הזו היא כמובן רק צדה האחד של אמביוולנטיות עמוקה: שהרי אנחנו, כידוע, אירופה מול הלבנט, וילה בג'ונגל. האירופיות הוצבה גם כאידיאל ביסוד החברה הישראלית וההשלכות על היחס ליהודים מזרחים ידועות.⁵

³ "Israel: The Enemy Within?" "The Café, with Mehdi Hasan," *Aljazeera*, 10.8.12, min. 42:30, www.aljazeera.com/programmes/thecafe/2012/08/201281016596626595.html (accessed January 1, 2014)

⁴ "להיות שמאלני זה...", אתר שורש, 19.8.11, www.shoresh.org.il/spages/articles/article719.htm (אוחזר ב־1.1.14).

⁵ לרשימה כמה גרסאות באתרים שונים ואופייה כפי הנראה קולקטיבי. על המורכבות הזו מתווספת ההיסטוריה של האקדמיה הישראלית, ששורשיה באקדמיה הגרמנית וזהותה והרכבה אשכנזיים מדי עד היום (אחוז המרצים המזרחים עמד בשנת 2005 על פחות מתשעה אחוזים; בלכמן 2008). נדמה שבמובן מסוים מדעי הרוח והחברה הביקורתיים, שכמה מנציגיהם הבולטים הם מזרחים ושאחד ממושאי הביקורת שלהם הוא פרקטיקות ההפליה נגד מזרחים, משחקים תפקיד חתרני בתוך האקדמיה עצמה בהקשר של האירופיות, גם אם ב"מחיר" של לקיחת חלק במוסד עצמו על ליקוייו.

חלק מהעוינות כלפי אירופה אם כן, ואולי חלק מהאמביוולנטיות, מושלך על האינטלקטואלים. כך למשל, מפיו של ראש אתר "מוניטור האקדמיה הישראלית": "אנשי האקדמיה מהשמאל] בעצם מזמרים את הזמירות שהעולם רוצה לשמוע [...] ישראלים מזמרים את הזמירות האירופיות. הם ויתרו על הזהות האתנית והדתית שלהם" (גולדפישר 2010).

באופן ספציפי יותר, מערכת הערכים הזרה שמדעי הרוח והחברה הביקורתיים מייצגים נתפסת כתבוסתנית, כמערכת שיש לוותר עליה לטובת השימוש בכוח. אם נחזיק בה, לא נשרוד, כך סבורים בעלי הדעה המקובלת, משום שאנו חיים באזור קשוח, והאויבים שלנו — הם כידוע מבינים רק כוח; כדי לשרוד עלינו לנטוש את החשיבה התבוסתנית ההומניסטית הזו. כך למשל, בן דרור ימיני, מבעלי הטורים המשפיעים בישראל ודובר נמרץ נגד מדעי הרוח הביקורתיים, סבור כי "הקהילות האתגוריות במזרח התיכון פועלות לפי כללים שונים לחלוטין מאלה שניסח הפילוסוף עמנואל קאנט. מי שחזק מדכא את האחרים" (ימיני 2012א).

המסה הזו עוסקת בהקשר הישראלי הנוכחי, אבל המתח בין הפרויקט של מדעי הרוח הביקורתיים לבין החברה התקיים כאמור במקומות ובזמנים שונים. כך למשל, קבוצות הימין שנוטלות חלק במתקפה הממוסדת על מדעי הרוח בישראל שאבו במידה רבה השראה ושיטות עבודה מקבוצות דומות בימין האמריקני. מעניין לראות שבהאשמה באוניברסליזם — האשמה שהימין בישראל משמיע נגד האינטלקטואלים, כמו גם בטענות אחרות שלו — מהדהדות בחוזקה מגמות אנטי-אינטלקטואליות בצרפת (שהסתמנו גם הן בזמני משבר ואיום: משפט דרייפוס, שנות השלושים ועליית הפשיזם, מלחמת אלג'יר).⁶ טענות הימין הישראלי מזכירות בפרט את ההאשמות שהשמיע מוריס בארס, נציגו הבולט של הימין הצרפתי במפנה המאה עשרים, כלפי מגניו של דרייפוס, ובעיקר כלפי אמיל זולא (Barrès 1902). אלו, טוען בארס האנטישמי, ה"אינטלקטואלים" (המילה הופיעה בהגדרתה המודרנית בהקשר הזה ובארס היה הראשון שהשתמש בה לגנאי), דוברים שפה קאנטיאנית אוניברסלית, שלפיה כל אדם אמור לנהוג באותו האופן. הם פועלים מכוח ערכים אוניברסליים ולא כבני המקום, כצרפתים השייכים לזמנם (שם, 34, 44, 56). ה"אריסטוקרטים של המחשבה", כפי שבארס מכנה אותם, אינם רואים עוד עין בעין עם בני הקבוצה הטבעית שלהם (שם, 46) (נראה עוד מעט את טיעון חוסר ההזדהות בהקשר הישראלי). ממילא, בארס מטעים, הם אינם בני המקום ממש, הם זרים, שהרי אבותיו של זולא באו מוונציה ואינם צרפתים כלל (שם, 41) (הניסיון לדחוק את מקור הביקורת, את האינטלקטואל, החוצה, הוא תופעה אופיינית, כך אנו רואים). ובכלל, בחוסר מעוגנותם למקום, למשל, האינטלקטואלים מגלים דמיון מחשיד ליהודים. ואכן, בארס מציין לבסוף מיהם אלו שבעיניו מאמינים פחות מכולם ברעיון הלאומיות, מיהם אלו שסבורים שכל

⁶ על אנטי-אינטלקטואליזם בצרפת ראו למשל Balmand 1992. לצד הדמיון יש כמובן גם הבדלים. בזרמים האנטי-אינטלקטואליים בצרפת נעשה לעתים קרובות קישור בין אינטלקטואליות להומוסקסואליות, פרוורטיות ואין-אונות (שם, 38–40) והאנטי-אינטלקטואליות קשורה לרוב גם להסתייגות מהתרבות הפוליטית, מ"המערכת" ומהסדר הקיים (שם, 36–37, 42). מאפיינים אלה אינם רווחים בישראל; אדרבה, פה המתקפה מגיעה מלבה של המערכת הפוליטית.

בני האדם אחים, שמתנגדים לדומיננטיות של הצבא, וכמובן, מיהם אלו שהכי קל לדחוק החוצה: אלו כמובן האינטלקטואלים היהודים (שם, 63–64).⁷

1

אחרותם וזרותם של אנשי מדעי הרוח הביקורתיים מתבטאת גם בנדבך השני בתדמיתם, והוא היותם מנותקים, מרחפים, נטולי עוגן בחיים הממשיים. קו הביקורת הזה, שנמצא כבר אצל אריסטופנס בעננים (שם סוקרטס, בסל מוגבה למרומים, חוקר את העננים), מקבל בישראל מפנה פוליטי. מחשבה ורפלקסיה מחלישות אותנו. הרוחניות, ה-*Geist* של ה-*Geisteswissenschaft*, כלומר הרוח של מדעי הרוח, מנותקת מדאגותינו הממשיות והארציות (כולל הטריטוריאליות) ותהיה הרסנית להישרדותנו. כך למשל, שוב אצל ימיני, כשמושא התקפותיו הפעם הוא פרופ' חיים גנז: "אבל גנז הוא פילוסוף. זה יפה שהוא יודע לתמרן בין תיאוריות הצדק של קאנט ואחרים. הגיע הזמן שיתעניין גם בפרקטיקות הנהוגות בסביבה הקרובה. אולי זה יעזור לו לחזור לקרקע המציאות" (ימיני 2012א). אם כן, האינטלקטואל המרחף מנותק מהפוליטיקה הארצית והאמיתית, וכמובן מהישראליות. ונוסף על כך, בדיוק כמו אצל בארס, הוא מואשם גם בקאנטיאניזם.

מעניין לראות כי קו המחשבה הזה מזכיר דחייה מסוימת של תרבות הספר היהודית בראשית הציונות ובהמשך דרכה, למשל אצל הניטשאנים העבריים כמו ברדיצ'בסקי. תרבות הספר היא תרבות של גלות, ויש להשאירה מאחור: "אתם אומרים: מחשבה צריכה לנו בחיים ובספרות; אבל [...] המחשבה היתירה אכלה כל מיטב חיינו [...]; היא עשתה אותנו לעם-הספר יותר מדי [...] מחשבה יש לנו די והותר, תנו רגש לנו וחיים" (ברדיצ'בסקי 1960, מז). באופן רחב יותר, נדמה שלעמדות פוליטיות אנטי-אינטלקטואליות עכשוויות יש סימנים מטרימים בנטייה אנטי-אינטלקטואלית בציונות (שהתקיימה כמובן לצד מגמות מנוגדות בתכלית) כנגד ה"אנומליה היהודית" היידישיסטית. נטייה זו באה לידי ביטוי למשל בדמות "היהודי החדש" והפועל העברי, באידיאל העבודה וכו'. המתח היסודי הגלום במדעי הרוח בין ממסדיות ובין אלטרנטיבה, והמתח הכרוך בנטייה לראות בהם הוכחה או ביטוי של ה"גניוס היהודי" מצד אחד, אבל גם, כפי שראינו קודם, עיוות זר, אירופי מצד שני, מלווים אפוא את הציונות מראשיתה. האלמנט הזר והמטריד נמצא מראש, מתברר, בתוכנו.

הטענה בדבר ריחוק מהחיים הממשיים אינה אלא וריאציה פוליטית על המנגינה הישנה של האינטלקטואל הבטלן והלא פרודוקטיבי. הגילום הקפיטליסטי בן ימינו של הטענה הזו והמתקפה על האוניברסיטאות בשם ה"פרודוקטיביות" וה"יעילות" קשורים גם הם בישראל

7 החיבור בין אנטי-אינטלקטואליות לאנטישמיות בצרפת הוא עמוק ורציף (Balmand 1992, 39–40).

למתקפה הפוליטית עליהן. המאבק הפוליטי הישיר נגד מדעי הרוח וקמפיין היעילות הקפיטליסטי נגדם מבית היוצר של האוצר משלבים ידיים, ושניהם משקפים את חשש הממסד מפני האוניברסיטה בהיותה אלטרנטיבה להגמוניה ומבנה כוח עצמאי.

ג

הזרות היסודית של האינטלקטואלית משתקפת גם בטענה שלישית האופיינית בייצוג של האינטלקטואלים, והיא שהמחשבה הביקורתית ריקה: היא אינה מחויבת, רק מבקרת, ונטולת הזדהות חיובית. האינטלקטואלים הביקורתיים מחזיקים מראה מטרידה מול החברה הישראלית אבל בעצם, כך גורסים בעלי העמדה הזו, לא אכפת להם. אז מדוע להטות להם אוזן? הטענה הזאת מופיעה בכמה גרסאות.

ראשית, הזרות אינה רק זרות של תרבות זרה אלא גם ניתוק, היעדר הזדהות עם דאגות מקומיות, למשל עם נקודת הראות ההגמונית הישראלית לעומת זו של האחרים, הפלסטינים. אתם, אנשי מדעי הרוח, האינטלקטואלים, אינכם מחויבים באמת למקום הזה, כך כביכול נטען. המחשבה שלכם היא מחשבה אוניברסלית, דיבור משום מקום. כשאתם מדברים אינכם עושים זאת כישראלים. זו הסיבה שאתם יכולים בקלות רבה כל כך לנקוט עמדה ביקורתית כלפינו ולהציג את נקודת הראות של האחר. לו הייתם מחוברים יותר למקום הזה, לו הייתם חלק מהקהילה, לא הייתם מסוגלים לראות בקלות רבה כל כך את הפרספקטיבה של האחר, של האויב, ולהזדהות אתה.

ההאשמה בדבר חוסר השתייכות לקהילה וההאשמה בדבר הזדהות עם הצד השני אינן מיוחדות לאינטלקטואלים – הסיסמה "לכו לעזה" המוטחת תדיר בשמאלנים מבטאת אותן היטב. עבור אינטלקטואלים יש לה חשיבות מיוחדת משום שהיא סיבה שלא להקשיב לדבריהם. "את רוצה להיות מוסד מדעי נטו שאינו ממלכתי כלל?", פונה ארז תדמור, מראשי "אם תרצו", לדקאנית הפקולטה למשפטים בחיפה, לאחר שהגנה על החלטת הפקולטה שלא להשמיע את ההמנון, "תפני לאקדמיה הלובית או הסעודית למדעים שתממן לך את המשכורת, השבתון, הסמינרים בחו"ל והאספרסו במחלקה הראשונה. ממילא את עובדת בשבילם" (תדמור 2011). ושוב, שאלת המימון (הזר) אינה אלא שם קוד לשאלת ההזדהות עם האחר וחוסר ההשתייכות לקהילה (ההאשמה בהיעדר ההזדהות עם הקהילה כרוכה אם כן בהאשמה בהזדהות עם האחר, שמהווה כיוון בפני עצמו בדימוי האינטלקטואל, ושקשורה גם לאוניברסליזם המיוחס לו, לתיווכן של עמדות אירופיות, לטענה בדבר התבוסתנות שהזכרתי קודם, ולטענות בדבר נטייה לשנאה עצמית ולהרס עצמי, המשתקפות בביטוי "self-hating Jew").

האשמה שנייה בעניין זה של חוסר מחויבות היא שאנשי מדעי הרוח הם קבוצה של אינדיבידואליסטים אנוכיים ומוכווני קריירה, שיעשו הכול כדי להשיג את מטרותיהם האישיות (מה שבהכרח עובר דרך פרסומים וכנסים בחו"ל, כולל "האספרסו במחלקה הראשונה"), ואם

לצורך כך נדרש לבקר את ה"מקום" או הקהילה שלהם עצמם, הם יעשו זאת. "אנשי האקדמיה מהשמאל מוכנים למכור את המדינה לצורך קידום האישי" (גולדפישר 2010).⁸ לקו זה של ניתוק מהקהילה יש ביטוי נוסף: אנשי האקדמיה האלו אף פעם אינם מסכנים את עצמם. הם עומדים מרחוק ומבקרים, ושומרים את ידיהם נקיות. כך למשל, אנשי השב"כ עובדים במחשכים כדי להבטיח את קיומם של תושבי ישראל, בעוד שאנשי האקדמיה יכולים רק להשמיע ביקורת על השימוש בעינויים או על שימוש יתר באמצעי מעקב. הלוגיקה היא לוגיקה של מותרות, של לוקסוס, עמדה שבשכונה הקשוחה שלנו, איננו יכולים להרשות לעצמנו. הלוגיקה היא לא רק זו של לוקסוס אלא גם של סנוביזם: אתם המבקרים אותנו סבורים שאתם מוסריים יותר, כך נרמז. אתם מטיפים לנו, מצביעים על החולשות שלנו, ובכך ממקמים את עצמכם מחוץ למחנה, והופכים עצמכם לנעלים מוסרית. ראשית, משום שהביקורת כביכול אינה נוגעת לכם, ושנית, משום שאתם מייחסים לעצמכם עמדה מוסרית טהורה יותר על סמך עצם יכולתכם להיות ביקורתיים. את האתוס הנעלה שלכם אתם מבססים על דחיית האתוס של הקהילה שלכם. לטיעון הניתוק יש אפילו פיתול נוסף: היכולת שלכם לאחוז בעמדה הסנובית הזו, כמו גם עצם קיומכם השלו, תלויים בעבודה המלוכלכת שאתם כה בזים לה, בנטיות המיליטריסטיות שאתם מגנים, בשימוש בכוח, בפעילות השב"כ, במחסומים. כך לא רק שאתם כפויי טובה בביקורת שאתם משמיעים, גורס הטיעון, אתם גם פוגעים כך בעצמכם.

ד

טיעון ההרס העצמי חוזר בווריאציות רבות ומהווה כיוון רביעי בייצוג אשת מדעי הרוח הביקורתיים, שגם בו המתח בין אחרות לשייכות משחק תפקיד: אשת מדעי הרוח הביקורתיים צפה באוויר, אחרי שפעולתה שמטה את הבסיס שעליו ניצבה. היא מואשמת בהרס עצמי, בתלישות, במין עלבון להיגיון. כל אלו הם כמובן נגזרת ישירה כמעט מפעולתה של האינטלקטואלית הביקורתית כנגד מבנים, זהויות ואידיאולוגיות קיימות. כך למשל, ימיני נרמה כמעט אובד עצות מול מה שנראה לו כסתירה בלתי ניתנת לישוב: "האם מישו חושב שבצרפת, בסלובניה, בצ'כיה, יופיע קורס המעמיד את צדקת הרעיון הלאומי של אותה מדינה, בסימן שאלה? [...] האם יש סימן שאלה כל כך ברור, כל כך בוטה, על עצם הרעיון שהוא הבסיס לקיומה של אותה מדינה? התשובה ידועה. אין חיה כזאת. עד שמגיעים לישראל" (ימיני 2012א).

⁸ באשר להאשמה בניטוק ובאדישות, אני תוהה מדוע אני חש צורך בכל זאת לכתוב את המובן מאליו, כלומר שלרוב אין בהאשמה זו דבר. מוזר לטעון שאנשים שחרף דחייה והתנכרות מצד המקום שבו הם פועלים אינם נלאים ממאמציהם לשפר את החברה, הם מנותקים או אדישים לעתיד המקום. למעשה, על מופרכותו של טיעון האדישות מעיד קיומו של דימוי הפוך, שאינו ייחודי להקשר הישראלי, שלפיו חוקרים ביקורתיים מסוימים, למשל חוקרות פמיניסטיות או חוקרים של דיכוי המזרחים, מעורבים כל כך בנושא המחקר שלהם עד שהניתוח שלהם חסר כל ערך.

ימיני אינו לברו בקושי להבין את המוקש האינטלקטואלי שמהווה הפנים שהוא גם חוץ, הביקורת שנדמית כמו מבחון אך באה מבפנים. ראש "מוניטור האקדמיה הישראלית", ארגון שמהות פעילותו היא גינוי של מרצים שמאלנים שנתפסים בפעולות מזיקות כרוגמת חתימה על עצומה, אמר לאחרונה בהרצאה לפני סטודנטים שהוא אינו יכול להבין את "הפתולוגיה של אותם שונאי ישראל, שיונקים משדי האקדמיה, ונושכים את הפטמות" (קידר 2011). אוותר על ניתוח הקונסטלציה הפסיכואנליטית ואתמקד במטפורה עצמה: אנשי מדעי הרוח הביקורתיים מתוארים בה לא רק כמי שאין להם בסיס או עוגן משלהם, אלא כמי שיש בכל אופן הווייתם דבר מה בלתי הגיוני. המטפורה חושפת כשל מרכזי של הפרכה עצמית, כמו כריתת הענף שאתה יושב עליו. מעניין, אגב, כי כאן מואשמים אנשי מדעי הרוח הביקורתיים בשימוש פסול בכסף ישראלי, ואילו קודם ראינו שהם הואשמו בלקיחת כסף מחוץ לישראל כדי להרוס אותה מבפנים.

השד הוא האוניברסיטה, הוא המדינה, המולדת האם. כשראש "מוניטור האקדמיה הישראלית" מדבר על נשיכת פטמת השד המניק, הוא משקף הרבה יותר מאשר חוסר שביעות רצון מאנשי אקדמיה שמאלנים או מקריאות של חלקם לחרם על ישראל. שורשי המטפורה שהוא בוחר נטועים בטרגדיה היוונית, שם היא משמשת לציון הדרגה הגבוהה ביותר של בגידה: רצח אם. בטרילוגיה של איסכילוס, האורסטיאה, קליטמנסטרה חולמת שהיא מניקה את הנחש אשר ילדה, והוא נושך אותה (איסכילוס 1990, 47–48). הנחש מייצג בחלום את אורסטס בנה, שעתיד לרצוח אותה. מה שנרמז כאן ובהרבה התבטאויות אחרות הוא הרעיון שהאינטלקטואלים והאינטלקטואליות הם סכנה מבפנים, שהם איום למדינה, שהם מעוניינים להרוס אותה, אולי בדיוק משום שהם, כביכול, אינם מחויבים, אינם חלק ממנה, משום שהם "ימכרו את אימא שלהם"⁹, כביכול, או ינשכו את הפטמה.

מעט האמת שיש בטענה בדבר נשיכת השד המניק קשורה כמוכחן לפרדוקס מוכנה של מדעי הרוח והחברה הביקורתיים: העובדה שהם פועלים את פעולתם, שהם מבקרים את הכוח, כאשר בחלקם, הם ממומנים על ידי הכוח ומהווים חלק ממנו. האם המחיר שעליהם לשלם הוא קונפורמיות, שמרנות ושקט תעשייתי? האם יש מקום לביקורת אמיתית בתנאים הללו? נגיע בהמשך לשאלות אלו.

המתקפה על מדעי הרוח והחברה הביקורתיים

עד כה ניסיתי לעמוד על הדימוי של האינטלקטואלית או אשת מדעי הרוח הביקורתית, ולאפיין מעין הלך רוח ציבורי, כפי שהוא משתקף למשל בטורי דעה, בדיונים ציבוריים ובמדיה. אבל להלך הרוח הציבורי יש ביטויים רציניים יותר ומטרידים יותר. כידוע, ההתקפה על מדעי הרוח

9 ראו את האמירה המצוטטת לעיל, גם היא מפיו של ראש "מוניטור האקדמיה הישראלית", בדבר אלה המוכנים "למכור את המדינה" (גולדפישר 2010). מעניין שבמתקפה על דמות האינטלקטואל בישראל לא נעשה שימוש רב בטיעוני אד הומינם שתוקפים את האינטלקטואלים אישית, מסוג הסחורה שמפונסת למשל את ספרו של פול ג'ונסון אינטלקטואלים (1996).

והחברה הביקורתיים כסוכנים של מחשבה שמאלית התמסדה בפעילותן של קבוצות ימין קיצוניות כדוגמת "מוניטור האקדמיה הישראלית", "אם תרצו", והמכון לאסטרטגיה ציונית, שמאיימות על המבנה הדמוקרטי של ישראל או על מה שנותר ממנו. בשנים האחרונות היינו עדים לסדרה של התקפות ממוקדות של קבוצות אלו על אנשים פרטיים, על מחלקות אקדמיות ועל מוסדות בישראל. התקפות אלו הן תופעה רצינית וכוללת כל כך עד שמוזר שטרם זכו להתייחסות מחקרית של אנשי האקדמיה עצמם, המאוימים על ידיהן מבחינה אישית ומוסרית. אני מבקש כעת להתבונן בנדבכים נוספים בדימוי אשת מדעי הרוח הביקורתית כפי שהוא נוצר במתקפה הממוסדת, נדבכים הקשורים ישירות לפעולתה הממוסדת. משם אגיע שוב לשאלת מקומו ותפקידו של האתוס הביקורתי.

גם במתקפה הממוסדת ניכר ניסיון להדוף את הביקורת החוצה, למקמה בחוץ. טענה מרכזית של הארגונים הללו היא הטענה בדבר האי-ייצוגיות של האינטלקטואלים (ובמובן אחר: בדבר ייצוג יתר שלהם באקדמיה): עמדות פוסט-ציוניות וחומרי לימוד פוסט-ציוניים מיוצגים ייצוגית, או בקצרה, יש יותר מדי שמאלנים. בן דרור ימיני מדבר על "מקהלת האנטי-ציונים, ששולטת בשיח הציבורי הרבה יותר מכוחה היחסי" (ימיני 2012:ב). ושובל ותדמור טוענים: "משקלם היחסי של חברי הסגל האנטי-ציונים במחלקה לעומת משקל דעותיהם בקרב כלל הציבור בארץ מעורר חשש כבד לפיו הבסיס המרכזי לקבלת תפקיד ולקידום במחלקה אינו מקצועי אלא פוליטי, לפחות לא מקצועי טהור" (שובל ותדמור 2012). ללא ספק, יש קשר כלשהו בין מחשבה ביקורתית במדעי הרוח והחברה ובין עמדה שמאלנית רדיקלית. אך אין זה מקרה או תוצאה של קונספירציה: רבים מאלו שעבודתם היא ניתוח ביקורתי של המדינה, כוחה ומנגנוניה, של האידיאולוגיה ותוצריה, נוטים באופן טבעי לשמאל הביקורתי. נטייה זו של הביקורת לבוא משמאל מתחזקת בתנאים של החברה בישראל היום: חברה שזהותה מאוימת, ושמתכנסת אל זהות הליבה שלה (כמובן, מתוך היפרמות של הזהויות ברמות אחרות); חברה שבה הימין והמרכז חד הם, שמקדשת את הלאומיות, את המיליטריזם ואת אחדות הדעות הלאומית; חברה שבה הולכים וגוברים הלחצים ליצירת חפיפת דעות בין החברה האזרחית לדעת הממשלה (ראו את שלל החוקים הפרוטו-פשיסטיים מן השנים האחרונות שמבקשים לצמצם את מרחב הדעות האפשרי לטובת פסאודו-קונסנזוס). כאשר ההגמוניה, וכמעט החברה כולה היא ימין, הביקורת היא משמאל. כאשר החברה מצמצמת את מגוון הזהויות לזהות אחת, הפתיחה של זהויות היא משמאל.

מעניין לשים לב לסנטימנט העדין הנסתר מאחורי הטענה על הדמוגרפיה של האקדמיה. אינטלקטואלים ביקורתיים, כך רומזים הציטוטים שלעיל, אינם חלק מהציבור הישראלי. "רוב חברי הסגל נמנים עם זרם קטן ושולי בחברה הישראלית", כותב דרור אידר (2010). הם אינם חלק אורגני מהחברה. ברה טבעית של נציגי הקהילה לא תיראה כך. חברי הסגל אינם מייצגים סטטיסטית את הדעות בציבור, כך נאמר, אבל משתמע במרומוז שהם אינם מייצגים גם במובן עמוק יותר, שרוחם אינה רוח החברה או המדינה, אלא משהו זר (ושוב, תדמור [2011]: "תפני לאקדמיה הלובית [...] ממילא את עובדת בשבילים"). לכן, חייב להיות משהו אחר, לא מקצועי,

שבא באופן שרירותי מבחוץ. אינני נכנס כאן לשאלה אם יש סיבה כלשהי לחשוב שהדעות בין כותלי האקדמיה צריכות לשקף את הדעות בציבור. בכל אופן, עניין היעדר הייצוג כרוך בעניין הזרות של מערכת הערכים שהזכרתי קודם: האינטלקטואל המעורב פועל מכוח האוניברסליזם, או לצד קהילות מדוכאות, ובדיוק האוניברסליזם הזה, כאשר אינו מזויף, והפעולה הזאת לצד המוחלשים, מעמידים אותו על מסלול התנגשות עם האמונות והערכים ההגמוניים המקומיים והופכים אותו, כמעט מעצם הגדרתו, ל"לא מייצג".¹⁰

הציטוט לעיל בדבר "חברי הסגל האנטי-ציונים" לקוח ממכתב האיום המאפיוזי משהו ששלחו נציגי תנועת "אם תרצו" לפני שנתיים לנשיאת אוניברסיטת בן-גוריון, שבו הם מאיימים ומבטיחים שתרומות לא יגיעו לאוניברסיטה אם היא לא תשים סוף "להטיה האנטי-ציונית" (כלומר: יותר מדי שמאלנים) במחלקה לפוליטיקה וממשל. המפורשות היתה של "אם תרצו" והיעדר מוחלט של מודעות עצמית אירופית מובילים לחלק משעשע משהו במכתבם שבו הם פשוט אומרים את הסבטקסט במפורש: "אדישותך אפשרה לדיקטטורה אקדמית להשתלט על החופש האקדמי ולצמצם באופן ניכר את הפלורליזם המחשבתי. כתוצאה מכך, בשנים האחרונות הפך חופש הבעת הדעה לאנרכיה – אין חוק וסדר ואין גבולות" (שובל ותדמור 2012). נשים לב, ראשית, להאשמת ההשתלטות האופיינית לטענות אלו. הדיקטטורה השתלטה, גנבה כביכול, את האוניברסיטה. שנית, האנרכיה שמטרידה את הפטרייטים של "אם תרצו" המודאגים כל כך לגבי פלורליזם מחשבתי, מסגירה הרבה. "אם תרצו" אינם עקביים ביותר בקוננם על היעדר הפלורליזם המחשבתי מחד גיסא ובחששם הגדול מאפשרות ה"אנרכיה" של חופש הבעת הדעה מאידך גיסא. ההסתבכות שלהם אינה מקרית. אי-אפשר לרצות, כביכול, את הריבוי ובה בעת לקדש את האחדות המונוליתית (כפי ש"אם תרצו" עושים כל העת בגרסתם האחת לתשובה על השאלות מהי ציונות ומה צריכה להיות דמותה של מדינת ישראל): זהו הרי לב הבעיה. חיים אינטלקטואליים הם מסוכנים. כל אחד יכול להביע דעות. זהו בדיוק הקשר בין מדעי הרוח ובין ביקורתיות פוליטית, בעיקר מהשמאל, שתארת בתחילת דבריי. מדעי הרוח הביקורתיים מקדמים שיח שבו עמדות אינן נקבעות מראש על ידי הקונסנזוס, ושיש בו חופש הבעת דעה. ב"דיקטטורה" שלהם יש ממד מטריד של "אנרכיה". הם פועלים אל מול החוק ולא בשירותו. מדעי הרוח הביקורתיים אינם עומדים לצד מנגנוני הכוח או לצד המדינה מחוקקת החוק, אלא מולם, מחוץ לסדר. מדעי הרוח

¹⁰ טענת ייצוג היתר לשמאלנים יובאה לארץ מהימין השמרני האמריקני. ראו דוגמה לטענות כאלו במאמר "The Campus Black List" (Horowitz 2003). לעניין הרצון בייצוג "מאוזן" באקדמיה ראו את מאמרו של יהודה שנהב "ביגידת האינטלקטואלים" (2002) וכן ראו את מאמרו של דייוויד ברומוויץ (Bromwich 2012). "אינטלקטואל שמתנגד לרודנות בחברה רודנית", כותב שנהב, "אינו מקבל את הלגיטימציה שלו ממספר התומכים בו, אלא מצדקת הרעיון כפי שהוא תופס אותו בקנה מידה אוניברסלי" (שנהב 2002). לטענת ברומוויץ, הדרישה לאיזון היא ניסיון לרסן את המחשבה של אנשי אקדמיה, והיא מבוססת על אי-הבנה בסיסית בנוגע לטבעה של חקירה אקדמית חופשית, שמשמעותה היא בדיוק אי-הזדקקות להתייעצות או פיקוח, וחופש מן הצורך להתאים את עצמה למשהו (Bromwich 2012, 22). בדומה לכך, הניסיון להגביל את החופש האקדמי לתחום מומחיות שרק בו מותר להתבטא, משמעותו הכפפתו לפיקוח של קונסנזוס בתחום מקצועי, וצמצומו היכר לעומת חופש הבעת הדעה של כל פרט אחר בחברה דמוקרטית.

הביקורתיים מעוררים מחשבה אינדיבידואלית ולא חשיבה מוכתבת מראש או קולקטיבית (או לפחות לא של הקולקטיב המובן מאליו).¹¹

לא במקרה נשמעות הקינות על הסכנה לחופש האקדמי והיעדר "פלורליזם מחשבתי" דווקא מארגון מקארטיסטי כמו "אם תרצו". קו אופייני מאוד למתקפות הימין על מדעי הרוח (ובמקרה זה, גם על עמותות השמאל) הוא שימוש באוצר המילים של המותקפים עצמם (פלורליזם, חופש, זכויות אדם), טענות על מקארטיזם של השמאל, והצגה עצמית של התוקף כנאור. הימין הישראלי אימץ את התכסיס הזה היישר מהימין האמריקני.¹²

לכאורה, "אם תרצו" וארגונים דומים מתקיפים רק את ה"פוסט-ציונות", אך אין ספק שלא רק פוסט-ציונים מוצהרים ורשומים כדין ("אם תרצו" אובססיה קלה למיון אסנציאליסטי ל"ציונים"/"פוסט-ציונים") מטרידים אותם. למעשה מדובר במהלך נגד אתוס שלם של מדעי הרוח והחברה הביקורתיים שנחווה כאיום על הפרספקטיבה הישראלית המרכזית, כסיפור נגד חתרני. כך למשל, נייר העמדה "פוסט ציונות באקדמיה" של המכון לאסטרטגיה ציונית מונה כמעט את כל החוקרים הביקורתיים ברשימת ה"פסולים" שלו: בין שאר המגמות הפוסט-ציוניות הוא דן גם ב"זרם [...] משמעותי השם דגש מוגבר על החלת הפרדיגמה הקולוניאלית על יחסי אשכנזים-מזרחים בחברה הישראלית". "חוקרים אלה", כך נפסק בנייר העמדה, "שבחלקם נמנים על האגף הרדיקלי של תנועת הקשת הדמוקרטית המזרחית, מכוננים דגם פוסט-קולוניאלי בניחוח ייחודי של פוסט-ציונות מזרחית". נייר העמדה מציין גם את "האסכולה הפמיניסטית" העוסקת "בצדדים המיליטריסטיים-גבריים-לוחמניים בחברה הישראלית" (מוזס והמכון לאסטרטגיה ציונית 2010, 19-21).

האם נכון להתייחס ברצינות לארגון סטודנטיאלי קטן כמו "אם תרצו"? ייתכן שבעבר — ובכל אופן עד שהמהלך לסגירתה של המחלקה לפוליטיקה וממשל באוניברסיטת בן-גוריון הגיע למעצת להשכלה גבוהה (נשר 2010) וכמעט הצליח — היה אפשר לענות בשלילה, אך כיום לא עוד. נשים לב מי עומד מאחורי "אם תרצו": בוועידתם השנתית בשנת 2010 היה הדובר המרכזי גדעון סער, שר החינוך דאז, ובנאומו הוא ביטא הרבה מהעמדות שתיארתי לעיל, כמו למשל העמדה באשר לאיום שמהווים הפוסט-ציונים על ביטחונה של ישראל והיותם זרים ליתר העם (סער 2010). ברכה מוקלטת התקבלה מראש הממשלה נתניהו עצמו. "אם תרצו" הם קולה של הממשלה (אם לא ממש זרוע ביצועית שלה) ושל עמדה אידיאולוגית רחבה שמתרעת מהימין הקיצוני עד ללבו של המיינסטרים הישראלי.

11 נכון, בתתי-אזורים מסוימים ומצומצמים באקדמיה יש מונוליטיות כלשהי, גם של הדיון הביקורתי. אבל משקלה מתבטל נוכח דומיננטיות של זרמים אחרים באקדמיה כולה, ולא זו בלבד אלא שהמונוליטיות הזו אינה אלא תמונת ראי של המונוליטיות של החברה בישראל בתחומים הללו: מאגר הדעות של החברה מכתוב את כיווני הביקורת.

12 על המגמה הזו בימין האמריקני ראו Robin 2010. דיוויד הורוויץ מסביר כיצד הורה את הטכניקה לסטודנטים שמרנים: "אני מעודד אותם לאמץ את השפה שהשמאל עושה בה שימוש כה יעיל לטובת האג'נדות שלו. מרצים רדיקליים יצרו 'סביבת למידה עוינת' לסטודנטים שמרנים. יש מחסור ב'מגוון אינטלקטואלי' בפקולטות" (Horowitz 2003).

בפנים – בחוץ – בפנים

לאן כל זה מוביל אותנו? כפי שטענתי, השיח הביקורתי נחוה באופן כמעט מובנה כאיום. בתור שכזה, הוא נוטה לחזק את תגובת הנגד כלפיו. "אם תרצו" ושאר ראשי ההידרה של עמותות הימין הדומות הללו הם אפוא מפלצת שאנו במדעי הרוח והחברה הביקורתיים יצרנו בעצמנו. פעילותם, המהווה איום של ממש על הדמוקרטיה בישראל, והמכוונת ישירות נגד מדעי הרוח והחברה הביקורתיים, היא במידה רבה עדות להצלחה מסוימת של אלו האחרונים, הוכחה חיה שהמאמצים לערער תמונת העולם המונוליטית-מיינסטירמית הישראלית נושאים מעט פרי.

מנגד, יהיה נאיבי לסבור שלהתקפות המתוזמרות ורבות העוצמה, ולטינה הציבורית הגלויה כפי שהיא משתקפת בדימוי שניתחתי, אין השפעה על פעולותיהם של אנשי אקדמיה ועל אופני הייצוג העצמי שלהם. יש באקדמיה הישראלית סימנים רבים לכך שהמסר הטמון בתמיכת הממשלה בעמותות הימין התוקפות את האוניברסיטה הופנם היטב. צנזורה עצמית, קונפורמיות, והימנעות מפעולות והצהרות פוליטיות ניכרות כבר בפועל.

כך למשל, בעקבות סירובו של נתניהו לעלות על במה אחת עם פרופ' רבקה פלדחי, רבים מעדיפים להימנע מפעולות פשוטות כמו חתימה על עצמות (קשתי 2013). באופן כללי, בישראל ניכרת נטייה של אנשי אקדמיה ממדעי הרוח לברוח מהתחום הציבורי המקומי. אי-המעורבות הזו כמובן מתחזקת כאשר אחת הבולטות בהם, פרופ' פלדחי, מוקעת בפומבי, והמסר והפחד מופנמים מיד (אין צורך נדמה, לומר את המובן מאליו, דהיינו שהבריחה מהפוליטי היא עצמה פוליטית לחלוטין). הדוגמה הזו גם מדגישה שוב: המסר העולה מפעולתם של ארגוני הימין וזה הנשמע מלשכת ראש הממשלה, חד הם.

אם כן, מצד אחד, המתח בין מדעי הרוח הביקורתיים לבין החברה שבתוכה הם פועלים הוא מובנה וההתנגדות היא תוצאה טבעית שלו. מצד אחר, המתח הזה משתק את הקולות הביקורתיים ומגביל את תהודתם במרחב הציבורי: הדימוי השלילי של האינטלקטואל אוטם את אוזניהם של אלה שְלו שמעו, היו יוצאים נשכרים. בנסיבות הנוכחיות בישראל, כפי שתיארתי למעלה, המתח הזה מתעצם מאוד.

ייתכן שמדעי הרוח והחברה הביקורתיים יצרו את "אם תרצו". אבל מעניין שבמידה רבה, גם "אם תרצו" (במובן רחב של מכלול הפעילות בכיוון זה) יצרו את הדימוי המאיים של מדעי הרוח והחברה הביקורתיים. האומנם גדודי פוסט-ציונים מתאמנים בסתר במסדרונות האוניברסיטה, מתכוננים ליום פקודה וריסוק הפרויקט הציוני? או אולי — לנוכח הנטייה לקונפורמיות וא-פוליטיות באוניברסיטאות ולנוכח מגמת ההסתגרות של השיח הביקורתי בתוך עצמו — הכלב הזה מציין יותר מאשר נובח ורק לעתים רחוקות באמת נושך? חלק אינהרנטי מהמורכבות של מערך ההשתקפויות הזה נעוץ בעובדה המעניינת שהיבטים מסוימים של הדימוי הציבורי השלילי של אינטלקטואלים תואמים למעשה לייצוגים עצמיים של אינטלקטואלים ולכתיבה תיאורטית (מחוץ להקשר הישראלי) על האינטלקטואל המעורב.

מה שנראה ככשל לאחרים נתפס לפעמים בעיני אנשי מדעי הרוח הביקורתיים עצמם כמעלה: זרותו של האינטלקטואל, למשל, תואמת את תפיסתו של אדוארד סעיד על האינטלקטואל כאוטסיידר, מעין גולה תמידי (סעיד 2010, 12, 18–19, 67–83). עבור סארטר, האוניברסליזם הוא עיקר מאמצו של האינטלקטואל (Sartre 1972, 420–421, 425), ובדומה לכך, אצל סעיד, פעולתו של האינטלקטואל נעשית מתוך התבססות על עקרונות אוניברסליים או לכל הפחות בין-לאומיים (סעיד 2010, 15–16, 33–43, 105–117). עבור ז'וליאן בנדה, הניתוק מהכאן ועכשיו, מהחיים הממשיים, הוא אידיאל אפלטוני נשגב שצריך להדריך את האינטלקטואל (Benda 1927, 124–125).

ייתכן שבמידת מה יש בהתלכדות זו של הדימויים משום אות אזהרה לאנשי מדעי הרוח הביקורתיים — שאולי מטעמים פרגמטיים כדאי להם לנסות להעביר יותר מתחושת האכפתיות והשייכות למקום ולחברה שבשמם הם פועלים, כלומר להדגיש יותר את הרגל שבפנים, ופחות את הניתוק, הזרות והמרחק שמאפשרים להגיד משהו אחר ולפעול פעולת נגד, כלומר את הרגל שבחוץ. עם זאת, ברמה המהותית יותר, את המקור לדימוי השלילי שלה ולטינה כלפיה יש לחפש בדברים שאומרת האינטלקטואלית ובמצבה של החברה שבתוכה היא פועלת, ולא בפגמים בהתנהלותה.

האינטלקטואל, אמר סעיד, חייב להיות אוטסיידר ולאמץ פרספקטיבה של גולה. אבל אוטסיידר, כמובן, אינו זר של ממש. אוטסיידר, כמו מי שגולה בארצו החדשה, הוא זה שנמצא בפנים אבל שומר על תחושה של זרות, שייך ולא שייך בו בזמן. זהו שורש המורכבות: העובדה שאלו שהדימוי שלהם הוא של סוכנים חיצוניים, פועלים דווקא מלבה של התרבות. הניסיון להדוף אותם החוצה (ניסיון שראינו בניתוח הדימוי שלהם) בעצם נובע מן העובדה שהם מדברים מבפנים, בדיוק כמו שהתחושה הפוליטית של איום ביקורתי מבחוץ (העולם שזנא אותנו) מתיישבת בישראל היום, באופן לא מודע, על אי-נחת פנימית.

יש אפוא ניסיון מתמיד למקם את האינטלקטואל בחוץ, אך אל לנו, אנשי מדעי הרוח הביקורתיים, לקבל זאת, כי אז נהיה באמת בחוץ — לומדים בגילמץ ומרגישים באירופה, גם אם אנחנו פיזית בפנים. תחושת הגלות חשובה רק אם היא מאפשרת להגיד משהו על הבית. להיות "בחוץ" אפשר גם כשנמצאים, מבחינה פיזית ומוסדית, לגמרי בפנים. האינטלקטואלית צריכה להיזהר גם מאפשרות זו של הסתגרות והתבדלות. בתסכולה נוכח הסירוב לשמוע, נוכח העוינות כלפיה, ואולי כדי לתת לשוליות שאליה דחקו אותה ערך חיובי, היא עשויה לבחור לקדש את השוליות הזו, את הריחוק הזה מהחברה, את התחושה של השתייכות למקום אחר, בין-לאומי יותר, ובקיצור, היא עשויה לאמץ לעצמה בדיוק את הדימוי השלילי המיוחס לה. זו תהיה בחירה מוטעית. עליה לסרב, מצד אחד, לקונפורמיות האפוליטית הנוחה שתקטין את המרחק בינה לבין האחרים ותצמצם את שונותה, כלומר לסרב להתמזגות. ומצד אחר, אל לה לפנות לדרך האחרת, להסתגר עוד יותר ולקיים את השיח הביקורתי במעגל סגור בשתיים או שלוש מחלקות או בקפטריה של האוניברסיטה. במקום זאת, נרמה שעל אשת האתוס הביקורתי לנסות להרחיב את תחומה, בתוך האוניברסיטה ומחוץ לה, ובעיקר לחתור לפעולה בעולם

שמבוססת על האתוס הזה: העצמתם והנכחתם של המחקר וההוראה עצמם כפעולה משנת עולם, אך גם חתירה לפעולה במרחב הישראלי, המבוססת על האתוס הביקורתי. הפעולה אינה מחליפה את השיח אך היא מסייעת לגיבוש מחויבות פוליטית אמיתית, ממריצה למחשבה אקדמית ביקורתית ומדרבנת את השיח הביקורתי להיות מכוון ותכליתי. הפעולה, מלבד הערך שלה כשלעצמה, מסייעת לחידוד הזהות, ומתוכה מתפתח גם שיח ביקורתי ממשי.

בלא חיבור לפעולה, האתוס הביקורתי מתרוקן מתוכן. אם מקבלים את הדימוי השלילי שלפיו האינטלקטואל אכן נמצא בחוץ, ולא מתעקשים להיות מעורבים בפנים, משהו חשוב הולך לאיבוד. דוגמה קיצונית לתוצאות ההסתגרות והניתוק מפעולה היא מקרה מעורבותה של הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל אביב (מעוז המחשבה הרדיקלית לרעת מתקיפי האתוס הביקורתי וגם לדעת חסידיו) בחפירות בסילוואן, המקום הנפיץ ביותר במזרח ירושלים שהמחקר הארכיאולוגי בו משרת מטרת של ייחוד והשתלטות, ומסב נזק רב לתושבים. החפירות מפוקחות, וממומנות בעקיפין, על ידי עמותת אלע"ד שפועלת למען ייחוד מזרח ירושלים ואת מעלליה אין זה המקום לספר.¹³ כמות המרצים הזעומה — אפשר למנות אותם על פחות מאצבעות שתי ידיים — שהיו מוכנים להילחם באמת נגד ההחלטה האומללה שנעשתה לא בשמה של מדינת ישראל אלא בשם האוניברסיטה והפקולטה עצמה,¹⁴ שהיא ביתם, ובעיקר כישלונם בביתם זה, מעידים על משבר בשיח הביקורתי עצמו. בידוד השיח מפעולה מתבטא במקרה זה אפילו בתוך האוניברסיטה עצמה. ורוק: ברור למדי שהדבר שתוכל עמותת אלע"ד להשיג בשיתוף הפעולה הוא הלגיטימציה לפועלה שתספק אוניברסיטת תל-אביב, בדיוק בגלל המוניטין שיצאו לה כאוניברסיטה רדיקלית. כך, לא רק שמדעי הרוח שוב התגייסו לפרויקט לאומי, אלא שהצביון הביקורתי הרדיקלי עצמו גויס להלבנת הכיבוש.

דוגמה מזרח-ירושלמית הפוכה ואופטימית, שאינה לקוחה אמנם מתחום המעשה המחקרי, רומזת שאפשר גם אחרת. בעיניי, אחת הפעולות הפוליטיות החשובות בשנים האחרונות (גילוי נאות: הייתי אחד ממארגניה) הייתה צעדה משותפת במאי 2010 של מרצים וסטודנטים יחד מקמפוס האוניברסיטה העברית בהר הצופים לשכונת שיח ג'ראח. הצעדה לוותה בסיסמאות "הכיבוש זה כאן, שלוש דקות מהר הצופים" (לצד תמונה של הקמפוס בהר הצופים) ו"לא נלמד על צדק על ההר כשהוא מופר בוואדי".¹⁵ הצעדה היוותה יציאה פיזית ישירה ממגדל השן אל השטח, בניסיון שלא להתנתק ולא לסרב לראות את הפוליטי אלא לצעוד היישר לתוכו. היה זה ניסיון לחבר את העמדה הביקורתית אל העולם שבחוץ, אל מקומו הממשי של הקמפוס במרחב (הצועדים השתתפו בצעדה בתור מרצים וסטודנטים ולא כאנשים באשר הם). היה זה ניסיון

13 פירוט מסוים אפשר למצוא בדוח של מירון רפפורט ועמותת עיר עמים "עסקה אפלה בסילוואן" (2009), וברשימה המקיפה בבלוג של עידן לנדו, "מנישול מופרט למיליציות מופרטות: המודל של סילוואן" (2010).

14 המעורבות בהסכם היא של המכון לארכיאולוגיה, שהוא חלק מהפקולטה למדעי הרוח, מחד גיסא, ושל הדרגים הגבוהים ביותר באוניברסיטה מאידך גיסא.

15 איני טוען כלל שהפעולה הפוליטית הישירה היא תחליף לעבודה האקדמית או לעבודה האקדמית הביקורתית. אני מבקש לומר שהימנעות מפעולה כזו, וניתוק בין העבודה האקדמית לבינה, משקפים ואף יוצרים מגמות של אפוליטיות או — ולפעמים הדבר אינו שונה ביותר — של הסתגרות של הכתיבה הפוליטית בתוך מגרש פנים-אקדמי מבודד.

להוציא אותה מדפי תיאוריה וביקורת אל העולם, לומר "לא" להסתגרות במקום שבו נוח לנהל את השיח הביקורתי, בעיקר משום שאין בו התנגדות; וליצור תחת זאת התלכדות זמנית בין שיח אינטלקטואלי לבין עמדה פוליטית בשאלות של עוול – לפחות התלכדות במסגרת זהותם הביקורתית של האנשים שצעדו כמרצה/סטודנטית ובה בעת כפעילה פוליטית. ראשוני הצועדים נשאו שלט רחב ובו ציטוט מפי מייסדה ונשיאה הראשון של האוניברסיטה העברית יהודה לייב מאגנס, איש ברית שלום, ציטוט שהיום יכול לשמש קריאת כיוון או תזכורת חשובה לאנשי מדעי הרוח והחברה, חרף הממלכתיות שבו: "המשימה הכבירה [...] של בנית חברה מוסרית ברוח נביאי ישראל יכולה להיות מקודמת על ידי האוניברסיטה העברית בציון".¹⁶

ביבליוגרפיה

- אירר, דרור, 2010. "לאן אפשר להתקדם?", ישראל היום, 19.8.10, www.israelhayom.co.il/site/newsletter_opinion.php?id=4368 (אוחזר ב־30.12.13).
- אייסכילוס, 1990. נושאות הנסקים, בתרגום אהרון שבתאי, תל אביב: שוקן.
- בלכמן, ישראל, 2008. "דו"ח מחקר: על ההרכב האתני של אוניברסיטאות המחקר בישראל", תיאוריה וביקורת 33 (סתיו), עמ' 191–197.
- ברדיצ'בסקי, מיכה יוסף, 1960. "שינוי ערכין", כתבי מיכה יוסף בן גריון (ברדיצ'בסקי): מאמרים, תל אביב: דביר, עמ' כז–נה.
- גוטפריד, דנית, 2010. "האנטישמי שמממן את הצדקנות הציונית", וואלה, 1.2.10, <http://news.walla.co.il/?w=/1638516> (אוחזר ב־10.10.13).
- גולדפישר, זיו, 2010. "שמאלנים החוצה", *NRG*, 8.11.10, <http://www.nrg.co.il/online/54/ART2/175/778.html> (אוחזר ב־24.6.13).
- ג'ונסון, פול, 1996. אינטלקטואלים, בתרגום עדי גינצבורג הירש, תל אביב: דביר.
- זנד, שלמה, 2000. האינטלקטואל, האמת והכוח: מפרשת דרייפוס ועד מלחמת המפרץ, תל אביב: עם עובד.
- ימיני, בן דרור, 2012א. "האם הציונות מוצדקת?", *NRG*, 30.9.12, www.nrg.co.il/app/index.php?do=blog&encr_id=f2b4c1b55be76d1e6d7b777256ea0370&id=4074 (אוחזר ב־25.6.13).
- _____, 2012ב. "מקרתזים שמאלני", *NRG*, 27.8.12, www.nrg.co.il/app/index.php?do=blog&encr_id=f2b4c1b55be76d1e6d7b777256ea0370&id=1588 (אוחזר ב־7.2.13).
- לנדו, עידן, 2010. "מנישול מופרט למיליציות מופרטות: המודל של סילוואן", לא למות טיפש: הבלוג של עידן לנדו, 25.11.10 (אוחזר ב־27.11.13).

מוזס, חנן, והמכון לאסטרטגיה ציונית, 2010. "פוסט ציונות באקדמיה (טיוטה מתוקנת לנייר עמדה)", המכון לאסטרטגיה ציונית, <http://izsvideo.org/papers/PostZionismAcademia2010.pdf> (אוחזר ב־1.1.14).

נשר, טלילה, 2010. "כך אימצה המועצה להשכלה גבוהה את מסקנות 'אם תרצו'", הארץ, 16.8.10. סעיד, אדוארד, 2010. "ייצוגים של האינטלקטואל, בתרגום טל חבר-חיבובסקי, תל אביב: רסלינג. סער, גדעון, 2010. "נאום שר החינוך מר גדעון סער בוועידת אם תרצו השנתית", 24.3.10, www.imti.org.il/Docs/%D7%9E%D7%90%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D/?ThisPageID=734 (אוחזר ב־1.1.14).

קידר, מרדכי, 2011. "דה־לגיטימציה של ישראל בעולם", הרצאה שנישאה באוניברסיטת בן־גוריון בנגב, 27 בנובמבר 2011.

קשתי, אור, 2013. "האקדמאים פוחדים", הארץ, 20.1.13. רפפורט, מירון, ועיר עמים, 2009. "עסקה אפלה בסילוואן", עיר עמים, <http://www.ir-amim.org.il/sites/default/files/עסקה%20אפלה%20בסילוואן.pdf> (אוחזר ב־30.12.13). שובל, רונן, וארז תדמור, 2012. פנייה רשמית לנשיאת אוניברסיטת בן־גוריון, 18.7.12. www.imti.org.il/Docs/%D7%9E%D7%90%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D/?ThisPageID=835 (אוחזר ב־1.1.14).

שנהב, יהודה, 2002. "בגידת האינטלקטואלים", הקשת הדמוקרטית המזרחית, www.ha-keshet.org.il/articles/sichsuch/bgdat_intellectualim.htm (אוחזר ב־1.1.14). תדמור, ארז, 2011. "האקדמאים לא אמינים יותר", *NRG*, 1.7.11, www.nrg.co.il/online/1/ART2/255/535.html (אוחזר ב־29.12.13).

Balmand, Pascal, 1992. "L'anti-intellectualisme dans la culture politique française," *Vingtième Siècle: Revue d'histoire* 36 (October–December), pp. 31–42.

Barrès, Maurice, 1902. "Book II: L'affaire Dreyfus," in *Scènes et doctrines du nationalisme*, Paris: Juven, pp. 23–276.

Benda, Julien, 1927. *La trahison des clercs*, Paris: Grasset.

Bromwich, David, 2012. "Academic Freedom and Its Opponents," *Raritan* 31(3), pp. 19–33.

Goren, Arthur A., 1982. *Dissenter in Zion: From the Writings of Judah L. Magnes*, Cambridge, Mass. and London UK: Harvard University Press.

Horowitz, David, 2003. "The Campus Blacklist," *FrontPageMag*, 18.4.03, <http://archive.frontpagemag.com/readArticle.aspx?ARTID=18634> (accessed January 1, 2014).

Robin, Corey, 2010. "Conservatism and Counterrevolution," *Raritan* 30(1), pp. 1–17.

Sartre, Jean-Paul, 1972. "Plaidoyer pour les intellectuels," in *Situations VIII*, Paris: Gallimard, pp. 375–455.

